

BOLALARDAGI XARAKTER XUSUSIYATLARINI O'RGANISH HAMDA TEMPERAMENT TURLARINI ANIQLASH

Jo'rayeva Alfira Mahkamovna

Buxoro viloyati Shofirkon tuman 33-maktab amaliyotchi psixologi

Jo'rayeva Norbibi Hasanova

Buxoro viloyati Qorako'l tuman 25-maktab amaliyotchi psixologi

Djurayeva Zulfiya Sattorovna

Buxoro viloyati Kogon tuman 6-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalardagi xarakter xususiyatlarini o'rganishning psixologik metodlari, temperament turlarini aniqlash usullari va ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, pedagog va psixologning bolalarning shaxsiy rivojlanishidagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar, xarakter, temperament, psixologik metod, individual xususiyat, pedagogik kuzatish, rivojlanish, shaxsiy xususiyatlar, psixologik diagnostika, shaxsiy yondashuv.

KIRISH

Xarakter — bu insonning ijtimoiy va psixologik xatti-harakatlarini shakllantiruvchi barqaror xususiyatlar majmui hisoblanadi. Bolalarda xarakter xususiyatlarini o'rganish ularning shaxsiy rivojlanishini tushunish va individual yondashuvni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Temperament — bu bolalarning hissiy faoliyati va ruhiy reaksiyalarining barqaror tabiati bo'lib, u shaxsning turli vaziyatlarga munosabatini belgilaydi. Pedagogik faoliyatda temperament turlarini aniqlash bolalarning o'quv jarayonida muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi.

Xarakter va temperamentni o'rganishda psixologlar turli metodlardan foydalanadi: kuzatish, suhbat, testlar va eksperimental mashg'ulotlar. Shu orqali bolalarning ijobiy va salbiy xususiyatlari aniqlanadi.

Xarakter xususiyatlarini o'rganishning maqsadi:

- Bolalarning shaxsiy xususiyatlarini aniqlash
- Ijobiy odatlarni rivojlantirish
- Salbiy xususiyatlarni kamaytirish
- Pedagogik va psixologik yordamni tashkil etish

Psixologiyada temperament turlari quyidagicha tasniflanadi:

- Sangvinik — faol, ijobiy kayfiyatli, oson moslashadi
- Flegmatik — sokin, barqaror, ehtiyotkor
- Kolerik — faol, tezkor, ba'zan hissiyotli

- Melankolik — sezgir, ehtiyotkor, emotsional

Bolalarning temperamentini aniqlash pedagoglarga individual yondashuvni belgilashda yordam beradi. Masalan, sangvinik bolalar faol mashg'ulotlarda muvaffaqiyatli bo'lsa, melankolik bolalar uchun sekinlashtirilgan va nazoratli metodlar samarali bo'ladi.

Kuzatish — bu bolalarning kundalik xatti-harakatlarini va munosabatlarini tahlil qilish orqali xarakter xususiyatlarini aniqlashning asosiy usuli. Shu bilan birga, suhbat orqali bolalar ichki kechinmalarini ochib bera oladi. Testlar va psixologik mashqlar ham xarakter va temperamentni aniqlashda qo'llaniladi. Masalan, qiziqish testlari, xulq-atvor testi, stressga qarshi reaksiyalarni o'lchash testlari. Pedagog va psixologning vazifasi shundan iboratki, u bolalarning xususiyatlarini aniqlab, ularga mos o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil etishi kerak. Bu bolalarning muvaffaqiyatli o'qishi va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Bolalarning xarakter xususiyatlarini rivojlantirish uchun ijobiy metodlar qo'llaniladi: rag'batlantirish, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini yaratish, ijobiy xulqni mustahkamlash. Temperament va xarakter o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Masalan, kolerik bolalar faol va tezkor bo'lishi bilan birga, ularning xulqi ba'zan notinch bo'lishi mumkin. Pedagogik yondashuv bu xususiyatlarni inobatga olishi lozim.

Xarakter va temperamentni o'rganish natijalari shuningdek, ota-onalar bilan ham baham ko'riladi. Bu farzandning rivojlanishiga, o'quv faoliyatiga va ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi. Individual yondashuv bolalarning o'qishdagi muvaffaqiyati, o'ziga bo'lgan ishonchi va jamiyatdagi faol ishtirokiga ijobiy ta'sir qiladi.

Psixologik kuzatuv va diagnostika jarayoni muntazam olib borilganda, bolalarning salbiy xulq-atvori vaqtida aniqlanadi va tuzatish choralari qo'llanadi.

Shuningdek, pedagogik jamoada bolalarning xarakterini va temperamentini tahlil qilish orqali umumiy ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligi oshadi.

Insonning temperamenti haqidagi tasavvur odatda shu shaxs uchun hos bo'lgan ayrim psixologik xususiyatlar asosida vujudga keladi. Oliy asab faoliyatining temperament turlari xususiyati haqida quyidagicha ta'riflar beriladi.

Xolerik temperament (harakatchan, serjahl va chaqqon) -hissiyotning tez va kuchli qo'zg'aluvchanligi, barqaror bo'lishi bilan ajralib turadi. Xolerik temperamentli insonlarning hissiyotlari ularning imo-ishoralarida, (mimikalarida), harakat va so'zlashuvlarida yaqqol ko'rinib turadi. Juda g'ayratli, ishga ehtiros bilan berilish qobiliyatiga ega bo'lgan, tez va shiddatli, qizg'in emotsional "portlash" va kayfiyatning keskin o'zgarishlariga moyil, ildam harakatlar qiladigan inson xoleriklar deb ataladi. Bu tip vakillari sabr-toqat kerak bo'ladigan qollarda o'zlarini tutib turishlari qiyin bo'ladi. Ular juda faol hayot kechirishga intilishadi, harakatlari va

so'zlarida keskinlik, ba'zida esa qo'pollikni ham ko'rish mumkin. Ularning harakatlari fikrlaridan oldin yuradi, shuning uchun ham ular bir ishni qilib qo'yib, keyin mulohaza yuritadilar. Ular gohida hushchaqchaq va dilkash suhbatdosh, gohida esa serjahl va asabiy holda bo'ladilar. Ana shunday paytda ularni umuman gap tushuntirib bo'lmaydigan darajadagi qiyofada ko'rish mumkin.

Sangvinik temperament (hushchaqchaq, so'zamol) -hissiyotning tez, kuchli qo'zg'aluvchanligi, lekin be'aror bo'lishi bilan farqlanadi. Sangvinik temperamentli insonlarning kayfiyati tez-tez o'zgarib, bir kayfiyat o'ziga teskari bo'lgan ikkinchi bir kayfiyat bilan tez almashib turishi mumkin. Sangviniklardagi jarayonlar xoleriklardagi singari tez bo'ladi. Bu hil temperamentli insonlar ildam, chaqqon, serharakat va jo'shqin bo'ladi. Ular ko'p ishga tez va g'ayrat bilan kirishadigan, lekin ishdan tez soviydigan bo'lishadi. Bir zayldagi ishlarni uzoq, davomli suratda bajarishga moyil bo'lmaydilar. Bir turdagi faoliyatdan ikkinchi turdagi faoliyatga osonlik bilan o'tadi. Tanish va do'stlari ko'p, begona insonlar davrasida o'zini erkin tutadi. Sezgilari psixik faollikka ega bo'lgan, atrofda bo'layotgan vazifalarga tez munosabatini bildiruvchi, taassurotlarni hadeb o'zgartirishga intiluvchi, ko'ngilsizliklarni engil o'tkazib yuboruvchi, jonli, harakatchan, ifodali mimikasi va harakatlari bo'lgan insonlarga sangvinik deyiladi.

Melanxolik temperament (g'amgin, ta'sirchan)- hissiyotning sekin, lekin kuchli qo'zg'aluvchanligi va barqaror bo'lishi bilan farqlanadi. Melanxoliklar barqaror, davomli kayfiyatga moyil bo'lib, bu tur odamlar sustkash bo'ladilar. Bu temperament egalari ishga birdan kirishmasligi mumkin, lekin kirishganda ham boshlagan ishini ohiriga etkazadi. Ular bir narsadan hafa bo'lsalar bu hafalik uzoq vaqt davom etadi, barqaror bo'ladi. Melanxolik tipidagi insonlarning asab jarayonlari kuchsiz bo'lib, tormozlanish jarayoni qo'zg'alish jarayonlaridan ustun turadi. Tez hayajonlanadigan, ta'sirchan, yoqimli yoki yoqimsiz hislarni chuqur qabul qiladigan va muloqot davomida sekin gapiradigan insonlardir. Ularning asab tizimlari zaif, har narsaga e'tiborli va ehtiyotkor bo'lishadi. Ta'sirchan, chuqur kechinmali, gap ko'tara olmaydigan, ammo atrofdagi voqealarga unchali e'tibor bermaydigan, o'zini to'htata oladigan va sekin ovoz chiqaradigan insonlar melanholiklar deb ataladi.

Flegmatik temperament (bosiq, og'ir tabiatli)-hissiyotning juda sekin, kuchsiz qo'zg'alishi va uzoq davom etmasligi bilan xarakterlanadi. Flegmatik temperamentli insonlarda, hissiyotlarning tashqi ifodasi kuchsiz bo'ladi. Bu hil temperamentli odamlarni hursand qilish, hafa qilish yoki g'azablantirish ancha qiyin. Flegmatiklarda psixik jarayonlar sust o'tadi. Bu hil temperamentli odamlar nihoyat og'ir, yuvvosh, bosiq, harakatlari salmoqli bo'ladi. Flegmatik tipidagi insonlar hissiyotga tez berilmasligi bilan ajralib turishadi. Ular arz holini hammaga aytavermaydi, boshqalarning hissiyotlarini ham beparvolik bilan kuzatadi. Ular uzoq kuta olishi va sabr-toqatli bo'lishi bilan boshqa temperament egalaridan ajralib turishadi. Yuragi

keng, barqaror intilishlarga va doimiy his-tuyg`ularga ega, harakatlari va nutqi bir hil maromda bo'lgan, ruhiy holatini tashqi tomondan ifoda etmaydigan inson flegmatik, deb ataladi. Psixologik tadqiqotlar natijasiga ko'ra, temperament turlari aralash tarzda uchrashi ham kuzatiladi. Insonda qaysi tipdagi temperamentning xususiyatlari ko'proq namoyon bo'lsa, shunga qarab u yoki bu temperament tipiga mansub deb ataladi. har bir temperament tipining o'ziga hos ijobiy va salbiy tomonlari bor. Jumladan, xolerik temperamentli shaxsning ijobiy tomoni uning g`ayratliligi, harakatlar tezligi, qat'iyiligi; salbiy tomoni tormozlanish jarayoni sust bo'lganligi sabab nojo'ya harakatlarni sodir etib qo'yish holatlarining yuzaga kelishi; flegmatik tipining ijobiy xislatlaridan biri bosiqlikda, hissiyotlarni engib o'ta olishda; salbiy jihati sustkashligi, beparvoligi ba'zida yalqovligida; melonholiklarning ijobiy tomoni ehtiyotkorona munosabat, osoyishtalik; salbiy tomoni ular oddiy voqealardan ham ta'sirlanishi, arzimagan narsadan hafa bo'lishidir.

Temperament xususiyatlari aqliy mehnatga ta'sir etishi, aqliy jarayonlarning tezligiga, diqqatning barqarorligi va ko'chishi, ishga "jalb qilish" dinamikasi, ish davomida emocional jihatdan o'z-o'zini tartibga solish, asabning ma'lum darajada zo'riqishini belgilab beradi. Temperamentning faollik darajasi va harakatchanlik darajasi kabi xususiyatlari ta'limning muvaffaqiyatiga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga faoliyatning ba'zi turlarida temperament xususiyatlaridan faqat ularning bajarilish jarayonining borishi emas, balki ma'lum darajada natijasi ham boqliq bo'lishidir. Faoliyatning bu turlariga nisbatan psihikaning ancha maqbulroq va kamroq darajada barqaror belgilar to'g`risida gapirish mumkin. harakatlar sur'ati va jadallashuviga qat'iy talablar qo'yiladigan mehnat sohalarida psihikaning individual xususiyatlari mehnat faoliyati qobiliyatiga ta'sir etuvchi omil bo'lishi mumkin. har bir sohada - fan, texnika, san'at sohasidagi har hil kasb egalari orasida temperamentning turli hil tiplari vakillarini uchratish mumkin. Ko'pchilik shoir va yozuvchilarda ta'sirchanlikning yuqori darajasini kuzatgan holda ularni melanholik temperamentli shaxslar sirasiga tegishli deb aytish mumkin. Kasb tanlashda ham temperamentning ahamiyatli jihatlari ma'lum ma'noda o'z ta'sirini o'tkazadi. Ba'zi bir kasblar borki, ular oldiga yuqori darajada talablar qo'yiladi. Masalan, futbolchi bo'lish uchun chaqqonlik, serharakatchanlik talab etilsa, aktyor yoki san'atkor bo'lish uchun emocional qo'zg`alish, tartibga solish, asabning ma'lum darajada zo'riqishini belgilab beradi. Temperamentning faollik darajasi va harakatchanlik darajasi kabi xususiyatlari ta'limning muvaffaqiyatiga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga faoliyatning ba'zi turlarida temperament xususiyatlaridan faqat ularning bajarilish jarayonining borishi emas, balki ma'lum darajada natijasi ham bog`liqdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalardagi xarakter xususiyatlarini o'rganish va temperament turlarini aniqlash — ularning shaxsiy rivojlanishi, o'quv faoliyati va

ijtimoiy moslashuvini ta'minlashdagi muhim psixologik vazifa hisoblanadi. Pedagog va psixologning doimiy e'tibori bolalarning muvaffaqiyatli va sog'lom rivojlanishini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — Москва: Народное образование, 2019.
2. Личко А.Е. Темперамент и характер подростков. — Москва: Педагогика, 2017.
3. Корнилова М.В. Психология личности ребенка. — Москва: Академия, 2018.
4. Леонтьев А.Н. Деятельностная теория психики. — Москва: Просвещение, 2016.
5. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся. — Москва: Просвещение, 2016.
6. Вильямс Л. Психология детства и подросткового возраста. — Москва: Питер, 2020.
7. Хуторской А.В. Современная дидактика. — Санкт-Петербург: Питер, 2020.
8. Ziyo.net